

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті відображено результати теоретичного дослідження питання соціальної компетентності особистості: визначено означений феномен, розглянуто його структурні компоненти, проаналізовано основні напрямки досліджень.

***Ключові слова:** соціальна компетентність, соціально-психологічна компетентність, професійна компетентність, комунікативна компетентність, життєва компетентність, структурні компоненти соціальної компетентності.*

Постановка проблеми. Проблема соціальної компетентності особистості набуває все більшої актуальності у теоретико-прикладних дослідженнях, які проводяться в межах сучасної психології. З одного боку, наука вже порівняно давно цікавиться цією проблемою, але водночас значна кількість наявних (дуже суперечливих) теорій вимагає додаткового ретельного їх теоретичного аналізу, і насамперед – нових емпіричних досліджень, що могли б стати основою для створення більш точних в прикладному значенні теоретичних концепцій означеного феномену.

Результати теоретичного аналізу. Загалом теоретичний аналіз різних наукових підходів до розуміння феномену соціальної компетентності дає змогу відмітити, що найчастіше його розуміють як якісну характеристику особистості; здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі наявних знань про неї, що дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації; уміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації та будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, сенсом життя і вимогами соціальної дійсності; уміння задовольняти бажання, спіраючись на норми тощо [1; 2; 5; 10; 11; 23 та ін.].

Аналіз психологічної літератури засвідчує, що поняття "соціальна компетентність" є мінливим і його зміст не прив'язаний жорстко до певного освітнього рівня, здібностей та знань особистості, а зумовлений соціальними процесами та змінами, що відбуваються у суспільстві. Тому у формуванні соціальної компетентності велике значення мають соціальні, політичні, економічні, культурні умови, що торкаються глибинних інтересів кожної людини й вимагають постійного зростання її особистісної, професійної та соціальної компетентності.

Питання сутності, змісту та структури феномену соціальної компетентності є недостатньо вивченими у вітчизняній науці. Попри розлогу традицію досліджень тут дотепер важко віднайти систематизоване його тлумачення.

Останнім часом суть поняття "соціальна компетентність" уточнюється через диференціацію понять "компетентність", "соціально-психологічна компетентність", "професійна компетентність", "комунікативна компетентність", "життєва компетентність" та ін.

У науковій думці поняття "соціальна компетентність" та "соціально-психологічна компетентність" досить часто ототожнюються. Соціально-психологічна компетентність тлумачиться як інформованість та здатність індивіда ефективно взаємодіяти з оточуючим людським загалом в системі міжособистісних відносин [19; 20].

Науковець С. Архипова вважає, що соціально-психологічна компетентність є інтегральним показником особистісного розвитку, фактором самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості [1].

Дослідники А. Євсєєв, О. Сафронова, І. Нікітін тлумачать соціально-психологічну компетентність як певний рівень розвитку комунікативних якостей особистості, вміння попереджати та вирішувати конфлікти [10].

Л. Лепіхова та Л. Петровська розглядають соціально-психологічну компетентність як комплекс когнітивних здібностей особистості, спрямованих на пізнання партнерів спілкування та психологічних особливостей процесу комунікації в цілому [11; 16].

Таким чином, соціально-психологічна компетентність враховує такі психологічні складові особистості як цінності, мотиви, настанови, переконання, здібності тощо, але, як і будь-який вид компетентності, проявляється у діяльності, зокрема, як і соціальна, проявляється у міжособистісних відносинах.

Ряд дослідників поняття "соціальна компетентність" тісно пов'язується з поняттям "професійна компетентність".

Траєкторія теоретичного розгляду професійної компетентності у вітчизняній психології охоплює низку визначень: рівень освіченості фахівця [9]; наявність відповідної освіти, широкої загальної та професійної ерудиції, постійне підвищення науково-професійної підготовки [12]; професійна підготовленість і здатність особистості виконувати завдання, які ставить перед нею повсякденна діяльність [9]; як потенційна готовність вирішувати фахові завдання зі знанням справи [15]; складова особистісного потенціалу, у якому виділяють загальні та спеціально-професійні знання і вміння, які зумовлюють здатність успішно виконувати конкретну професійну діяльність [7].

На думку дослідників В. Адольфа, Т. Браже, В. Журавльова, С. Єлканова, В. Миндикану, Т. Новикової, Н. Тализіної загальною характеристикою професійної компетентності є залучення людини до загального культурного світу цінностей людства загалом та окремого соціуму.

Т. Браже, І. Зязюн, В. Радул розглядають професійну компетентність не лише як сукупність базових знань, умінь та навичок, а й вважають важливими її складниками ціннісні орієнтації, мотиви діяльності, стиль взаємодії з оточуючими, загальну культуру фахівця, його здатність до розвитку свого творчого потенціалу, до саморозвитку та самовдосконалення [4; 15; 18].

Науковий інтерес представляє концепція "інтегрованого розвитку компетентності", розроблена шведськими й американськими вченими В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед, згідно з якою рівень професійної компетентності фахівця визначається інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Таким чином професійна компетентність включає знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які є необхідними для виконання професійної діяльності [9].

Отже, професійна компетентність визначає ступінь знань фахівця у професійній діяльності, тому категорії "соціальна компетентність" та "професійна компетентність" не синонімічні, адже особистість може бути професіоналом, але не бути компетентною у вирішенні питань суспільного характеру, або, навпаки, особистість не є професіоналом, але є компетентною в соціальному питанні або ситуації.

Також варто більш детально зупинитися й на дослідженнях, у яких поняття "соціальна компетентність" та "комунікативна компетентність" розглядаються як синонімічно близькі та взаємодоповнюючі.

На думку О. Холостової комунікативна компетентність передбачає володіння певним комплексом особистісних можливостей та одним із показників психологічної зрілості. Основою комунікативної компетентності є соціальний інтелект [23].

Науковець Ю. Ємельянов трактує поняття комунікативна компетентність як здатність особистості виконувати різні соціальні ролі; вміння адаптуватися у різних ситуаціях; вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування. Базовою основою формування комунікативної компетентності дослідник вважає також соціальний інтелект.

Прихильниками подібних точок зору є Є. Мельник та З. Кажанова, які вважають, що комунікативна компетентність передбачає наявність вміння організувати "міжособистісний простір" в процесі спілкування та встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими [13].

Отже, узагальнюючи наведені тлумачення, вважаємо, що комунікативна компетентність є одним з проявів соціальної компетентності, найбільш вагомим її складником, оскільки без сформованої комунікативної компетентності неможливе формування соціальної компетентності як такої.

Траєкторія теоретичного розгляду феномену соціальної компетентності у сучасній психології охоплює низку досліджень, присвячених ще одному виду компетентності – життєвої, що включає в себе ключові компетентності, які вважаються міжгалузевими знаннями, уміннями та здібностями, що необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різних сферах життя людини. Ознаками життєвих (ключових) компетентностей є: поліфункціональність (можливість вирішувати різноманітні проблеми повсякденного, професійного чи соціального життя); надпредметність і міждисциплінарність (застосовуються у багатьох сферах життя людини); багатомірність (інтелектуальні уміння, творчі відкриття, "здоровий глузд", психолого-практичний розум); ресурси інтелектуального розвитку (абстрактного мислення, критичного мислення, саморефлексії, самоусвідомлення тощо) [9, с. 14].

Дослідженням ключових компетенцій займалися такі науковці як С. Батишев, Е. Зеєр, Є. Климов, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Піщулін, В. Радіонов, Є. Смирнова, Г. Суходольський, Н. Тализіна та інші.

Таким чином, життєву компетентність особистості можна розглядати як складний комплекс знань, умінь та життєвого досвіду, необхідних для вирішення життєвих завдань і продуктивного самоздійснення, самореалізації, самовираження й самовдосконалення.

Також при розробці конкретних моделей соціальної компетентності виділяють такі види як "метакомпетентність" (це універсальні утворення, які лежать в основі формування компетенції та компетентностей – здатність до рефлексії, здібності децентрації, аналітичні та комунікативні уміння) та "ядерна" (включає весь діапазон застосування компетентностей через атрибути "трансситуативності" – акуратність, вміння прийняти і вислухати іншого, володіння комунікативними вміннями та комп'ютерними навичками) компетентність [3].

Теоретичну основу вивчення феномену соціальної компетентності становлять наукові праці О. Прямікової, О. Бодальова, С. Макарова, С. Нікітіної, В. Цветкова, В. Масленнікової, Л. Шабатури, Л. Свірської, І. Зарубінської та ін.

Згідно О. Прямікової, соціальна компетентність є одним з аспектів індивідуальної свідомості особистості і відповідає за конструювання нею соціальних стосунків усіх рівнів.

М. Гончарова-Горянська на основі аналізу праць зарубіжних авторів, окреслює три підходи щодо визначення змісту соціальної компетентності: 1) на основі конкретних соціальних навичок (певні стратегії, що використовує особистість для ефективної взаємодії з соціумом); 2) на основі параметрів виміру соціальної компетентності (ситуативні прояви рівня соціальної компетентності); 3) на основі якості поведінки соціально компетентної особистості (сукупність певних якостей особистості, особливості її характеру та поведінки) [11].

О. Бодалюв наголошує на тому, що соціальна компетентність не залежить від природньо-фізіологічних особливостей людини, а формується під впливом зовнішніх факторів: сімейна ситуація, умови саморозвитку, життєві труднощі та досвід здолавання перших особистісних проблем та життєвих труднощів, оточення. Складовими соціальної компетентності, на думку науковця, є соціальний інтелект та психологічна гнучкість [2].

Конкретизовані експлікації соціальної компетентності знаходимо у праці С. Макарова, який вважає, що зміст соціальної компетентності складають взаємозв'язки знань, вмінь, навичок та досвіду. Науковець розуміє компетентність як цілісне утворення, однак виділяє такі його складові компоненти: мотиваційно-особистісний, когнітивний та операційний. Дослідниця С. Нікітіна до двох перших компонентів додає ще такі комунікативно-діяльнісний та рефлексивний компоненти.

В. Масленнікова та Л. Шабатура виділяють такі складові соціальної компетентності: індивідуально-особистісний; соціологічний та життєво-футурологічний [11].

В. Цветков, вивчаючи особливості соціальної компетентності школярів, виділяє наступні структурні компоненти: інтерактивно-комунікативний, партисипативно-діяльнісний, організаційно-управлінський, регулятивно-захисний.

Л. Свірська визначає структурними складовими соціальної компетентності когнітивний, операційно-технологічний, мотиваційний, етичний, поведінковий та соціально-ціннісний компоненти [10].

Окрім дослідження механізмів, особливостей та структурних компонентів соціальної компетентності увага науковців спрямована на вивчення соціально-компетентної особистості. Слід зазначити, що не існує єдиного підходу до вивчення означеного феномену. Тому на основі теоретичного аналізу спробуємо охарактеризувати соціально-компетентну особистість.

Соціально-компетентна особистість – це особлива конкретизація категорії "особистість", яка являє собою систему певних психологічних властивостей та рис, які є необхідними для адекватного прояву соціального життя людини у сучасному суспільстві. Соціально-компетентна особистість повинна володіти психологічними (перцептивні, когнітивні, мнемічні, емоційні, вольові), особистісними (розум, логіка, оригінальність, розсудливість, ініціативність, гнучкість, творчість, цілісність, самостійність, стресостійкість, здатність до саморегуляції та самоаналізу тощо) та соціальними (знання основ конфліктології, соціальної психології; готовність до співпраці, взаємодії з оточуючими; відповідальність; емоційний інтелект та ін.) компетенціями [8].

Висновки. Таким чином, проведений теоретико-методологічний аналіз феномену соціальної компетентності дає можливість презентувати узагальнене її розуміння як інтегровану здатність особистості, що включає в себе розмаїття підкомпетентностей, або ключових компетентностей, які забезпечують ефективне функціонування особистості в соціумі. Перспектива подальших досліджень визначається можливістю удосконалення теоретико-методологічних конструктів вивчення соціальної компетентності особистості та розробкою комплексної програми емпіричного дослідження означеного феномену.

Використані джерела

1. Архипова С. П. Професійна компетентність і професійність соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С. П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2. – С. 9 – 19.
2. Бодалев А. А. Психология общения. Избранные психологические труды. / А. А. Бодалев. – М., 1996. – 288 с.
3. Болотова А. К. Прикладная психология : учеб. для вузов / А. К. Болотова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 383 с.
4. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Советская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89 – 94.
5. Гудзовская А. А. Социально-психологическое исследование становления социальной зрелости : автореф. дис. ... канд психол. наук / Гудзовская А. А. – Самара, 1998. – 36 с.
6. Дементьева И., Зубарева Н. Степень социальной ответственности подростков в полной и неполной семье / И. Дементьева, Н. Зубарева // Воспитание школьников. – 2003. – №10. – С. 13–18.
7. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С. Б. Елканов. – М. : Просвещение, 1989. – 175 с.
8. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

9. Компетентності та компетенції: до визначення понять в українському педагогічному контексті // Відкритий урок. Розробки, технології, досвід. – 2004. – № 17/18. – С. 13–17.
10. Коновалова Т. Ю. Соціально-психологічна компетентність керівника ОБД і методи її розвитку : автореф. дис. ... канд психол. наук / Коновалова Т. Ю. – М., 2004. – 25 с.
11. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у педагогічній взаємодії / Л. Лепіхова // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С. 87–102.
12. Лотова І. П. Психологічні умови ефективності професійної діяльності працівників соціальних служб / І. П. Лотова. – М.: Союз, 1999. – 127 с.
13. Мельник Е. І. Збереження комунікативної компетентності педагога / Е.І. Мельник // Психологія і школа. – 2004. – №4. – С. 37–59.
14. Мындыкану В. М. Педагогічна техніка і майстерство вчителя / В. М. Мындыкану. – Кишинев : КГПИ, 1991. – 196 с.
15. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
16. Петровская Л. А. Коммуникативность в общении / Л.А. Петровская – М.: Наука, 1989. – 216 с.
17. Психология подростка / Реан А. А. – М. : Олма-пресс, 2003. – 432с.
18. Радул В. В. Соціально зрілість молодого вчителя / В. В. Радул. – К.: Вища школа, 1997. – 269 с.
19. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінолог. словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
20. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Харвест, 2001. – 976 с.
21. Татарничева С. Н. Методическая компетенция учителя и её формирование в процессе самостоятельной работы студента : автореф. дис. ... канд пед. наук / С.Н. Татарничева – Тольятти, 2003. – 31 с.
22. Талызина Н. Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н. Ф. Талызина. – Саратов, 1987. – 173 с.
23. Технологии социальной работы / Е.И. Холостова – М.: Инфра, 2003. – 400 с.

Mudryk A.B.

PERSONALITY'S SOCIAL COMPETENCE: THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH

In the article the results of theoretical research of personality's social competence are represented: the certainly marked phenomenon, his structural components are considered, basic approaches of researches are analysed.

Key words: social competence, socially-psychological competence, competence, professional competence, communicative competence, vital competence, structural components of social competence.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2011